

УДК 316.4+37(477)

О.М. ХМЕЛЕВСЬКА

канд. екон. наук, пров. наук. співроб.
Інституту демографії та соціальних
досліджень ім. М.В. Птухи НАН України
E-mail: kh_o@ukr.net

ОСНОВНІ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗРУШЕННЯ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті подано аналіз змін основних параметрів системи вищої освіти України на національному та регіональному рівнях, порівняння вітчизняних та міжнародних трендів у сфері вищої освіти, доведено необхідність адаптації мережі її закладів до існуючих демографічних та соціально-економічних викликів.

За роки незалежності основні параметри системи вищої освіти в Україні (мережа закладів та її структура, абсолютна та відносна чисельність студентів тощо) постійно змінювалися, у тому числі внаслідок дії демографічного чинника. Однак дослідження показало, що регіональна мережа закладів вищої освіти залишається розбалансованою. Це підтверджує й аналіз динаміки середньої кількості студентів на один заклад. Розподіл студентів за напрямками підготовки демонструє збереження невиправданої популярності у молодіжному середовищі різноманітних економічних і правових спеціальностей (з точки зору реального працевлаштування), при цьому роль держави у фінансуванні вищої освіти щороку зростає. Тому необхідно змінити підходи при виробленні освітньої політики, збалансувавши масштаби та результати діяльності системи вищої освіти.

Ключові слова: система вищої освіти, навчальні заклади, студентський контингент, викладацький склад, фінансування вищої освіти, освітня політика.

О.М. Хмелевская

канд. екон. наук, вед. научн. сотр. Института демографии
и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины
E-mail: kh_o@ukr.net

ОСНОВНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ СДВИГИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

В статье проанализировано изменения основных параметров системы высшего образования Украины на национальном и региональном уровнях, отечественные и международные тренды в сфере высшего образования, подчеркивается необходимость адаптации сети учреждений высшего образования Украины к существующим демографическим и социально-экономическим вызовам.

За годы независимости основные параметры системы высшего образования в Украине (сеть заведений, их структура, абсолютное и относительное число студентов и пр.) постоянно изменялись, в том числе вследствие демографического фактора. Исследование показало, что региональная сеть

© ХМЕЛЕВСЬКА О.М., 2014

учреждений высшего образования остается разбалансированной. Это подтверждает и анализ динамики среднего числа студентов на одно заведение. Распределение студентов по направлениям подготовки демонстрирует сохранение неоправданной популярности в молодежной среде разнообразных экономических и правовых специальностей (с точки зрения реального трудоустройства), при этом роль государства в финансировании высшего образования ежегодно увеличивается. Поэтому необходимо изменить подходы при разработке образовательной политики, сбалансировав масштабы и результаты деятельности системы высшего образования.

Ключевые слова: система высшего образования, учебные заведения, студенческий контингент, преподавательский состав, финансирование высшего образования, образовательная политика.

O.M. Khmelevska

PhD Economics, Leading Researcher, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 01032, Kyiv-32, blvd. T. Shevchenko, 60
E-mail: kh_o@ukr.net

THE BASIC TRANSFORMATIONAL SHIFTS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE

This article analyzes the changes of basic parameters of higher education system of Ukraine on national and regional levels, Ukrainian and international trends in the field of higher education and underlines the necessity to adapt the network of institutions of higher education of Ukraine to the existent demographic and socio-economic challenges.

In the years of independence the basic parameters of higher education system (such as the network of institutions, their structure, the absolute and relative number of students, etc.) were constantly changing including as a result of the demographic factor. However, the research showed that the regional network of institutions of higher education remains unbalanced. This thesis is confirmed by the analysis of the dynamics of the average number of students per institution. The distribution of students by training directions demonstrates the conservation of undue popularity of different economic and juridical professions (from the point of view of real employment) among young people, at the same time the state's role in the financing of higher education is increasing annually. That is why it is necessary to change the approach in the development of educational policy by balancing the scope and results of work of the higher education system.

Key words: higher education system, institution of higher education, student contingent, teaching staff, financing of higher education, educational policy.

Постановка проблеми¹. Ускладнення сучасного демографічного розвитку України з ознаками демографічної кризи набувають особливого значення для сфери освіти. Зміни у чисельності контингентів дошкільного та шкільного віку за роки незалежності вже призвели до негативних процесів у системі освіти, зокрема до значної трансформації мережі дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів. Враховуючи прогностичні розрахунки фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, найбільш складна ситуація у найближчі 10 років очікується з чисельністю осіб у віці 18–23 роки, оскільки до початку 2020-х років їх кількість скоротиться на 40%. А цей фактор зумовить цілий комплекс негативних наслідків для сфери вищої освіти, зокрема неминучу оптимізацію мережі ВНЗ, зниження притоку додаткових фінансових ресурсів від населення, порушення у трендах центрально-периферійної освітньої міграції молоді, скорочення викладацького складу.

¹ Аббревіатури, що використовуються в статті: ВНЗ – вищий навчальний заклад; р. а. – рівень акредитації ВНЗ; н. р. – навчальний рік, МСКО – Міжнародна стандартна класифікація освіти.

Актуальність дослідження. Необхідність системного бачення трансформаційних зрушень у сфері вищої освіти зумовлюється насамперед прийняттям нового Закону України від 01.07.2014 р. № 1556-VII «Про вищу освіту» [1], у якому передбачається по суті радикальне переформатування мережі ВНЗ, оскільки скасовується поняття «рівень акредитації», запроваджуються нова система типізації ВНЗ (університет; академія, інститут; коледж), рівні та ступені вищої освіти, вимоги щодо реалізації освітніх програм. Державне замовлення у ВНЗ буде розміщуватися на конкурсних засадах на принципах добросовісної конкуренції, відкритості та прозорості, об'єктивного та неупередженого оцінювання пропозицій учасників конкурсу (ст. 72 Закону). З огляду на вищевикладене, «механічне» перейменування закладів не дасть змоги побудувати ефективну систему вищої освіти, а ігнорування накопичених деформацій у мережі вищої освіти ускладнить її інтеграцію з європейським освітнім простором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема створення ефективної моделі вищої освіти в Україні перебуває у центрі постійної уваги широкого кола вітчизняних вчених з різних галузей суспільних наук. У контексті причин та наслідків різноманітних трансформаційних зрушень у сфері вищої освіти, обґрунтування напрямів освітньої політики необхідно згадати нещодавні публікації В. Гейця (V. Heiets), Г. Герасименко (G. Gerasymenko), В. Кременя (V. Kremen), І. Курило (I. Kurilo), Е. Лібанової (E. Libanova), І. Лікарчука (I. Likarchuk), Л. Лісогор (L. Lisogor), В. Лугового (V. Luhovyi), О. Макарової (O. Makarova), О. Грішнєвої (O. Grishnova), І. Каленюк (I. Kalenyuk), В. Новікова (V. Novikov), О. Рєвнівцевої (O. Revnivceva), В. Сацика (V. Satsyk), Ж. Таланової (Zh. Talanova), Л. Ткаченко (L. Tkachenko) та ін. Однак системні зрушення у сфері вищої освіти потребують ґрунтовнішого аналізу, оскільки значна частина з них, зазнаючи впливу демографічного чинника, починає формуватися на регіональному рівні. Доступність баз даних Євростату [2] та статистичних служб інших країн відкриває широкі можливості для здійснення різноманітних міжнародних порівнянь. Крім того, нещодавно (з 2012 р.) у вітчизняних дослідників з'явилася можливість щорічного аналізу джерел фінансування системи вищої освіти в Україні за допомогою даних Національного (сателітного) рахунку освіти, який готує Державна служба статистики України [3].

Метою статті є аналіз основних трансформаційних зрушень у сфері вищої освіти на національному та регіональному рівнях, обґрунтування необхідності оптимізації мережі вітчизняних ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності основні параметри системи вищої освіти (мережа закладів та її структура, абсолютна та відносна чисельність студентів тощо) постійно змінювалися. Найбільше ВНЗ функціонувало у 1996/97 н. р. (1064 од.²), однак навіть тепер за кількістю закладів, що надають послуги на рівні МСКО 5А, серед країн ЄС [4] Україна поступається лише Німеччині (325 та 374 відповідно).

Аналіз демографічного розвитку в Україні дає підстави вважати, що історичні максимуми абсолютної та відносної кількості студентів в Україні було зафіксовано у 2007/08 н. р.: загальна чисельність – 2,8 млн осіб; у розрахунку на 10 тис. населення – 606 студентів. У цей рік загальна кількість студентів в Україні перевищувала значення аналогічного показника по всіх країнах ЄС, зокрема по Туреччині (2,4 млн), Великій Британії та Німеччині (по 2,3 млн), Франції та Польщі (по 2,1 млн), Італії (2,0 млн). Наразі в Україні навчається майже 2,1 млн студентів, і серед країн ЄС-28 за цим показником ми поступаємося лише Туреччині (4,3 млн), Німеччині (2,7 млн), Великій Британії (2,4 млн) та Франції (2,2 млн студентів)³.

² З них: 790 ВНЗ I–II р. а. (МСКО 5В) та 274 ВНЗ III–IV р. а. (МСКО 5А).

³ Розраховано за даними Євростату [2] по закладах вищої освіти, що надають послуги на рівні МСКО 5 (перший етап вищої освіти).

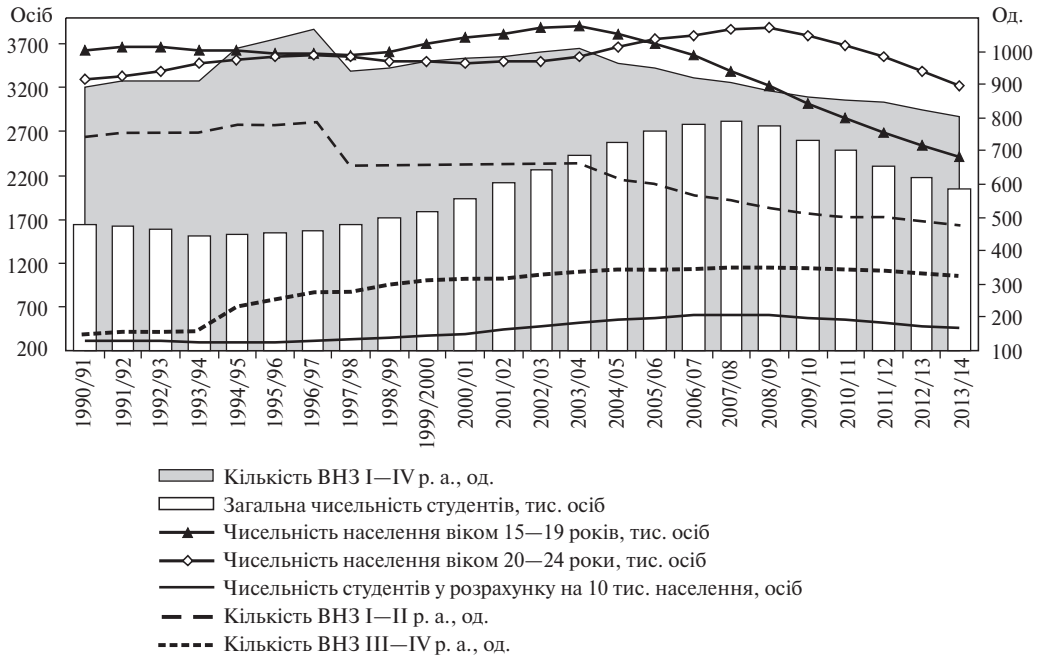

Рис. 1. Динаміка кількості ВНЗ та студентів, чисельності населення віком 15–19 та 20–24 роки в Україні

Джерело: побудовано за даними [3].

Аналізуючи основні параметри вищої освіти в Україні та чисельність молоді віком від 15 до 24 років, є всі підстави вважати, що протягом 1994–1997 рр. мережа ВНЗ була невиправдано розгалуженою (рис. 1), насамперед за рахунок ВНЗ I–II р. а. Однак згодом відбувалося «згортання» мережі цих закладів (як постійний тренд – з 2004/05 н. р.), тоді як кількість ВНЗ III–IV р. а. збільшувалася аж до 2009/10 н. р. Незважаючи на зростання загальної кількості студентів протягом 1994/95–2007/08 н. р., в Україні вже з 2003 р. почалося зменшення чисельності молоді віком 15–19 років, а з 2009 р. – віком 20–24 роки. Таким чином, скорочення кількості ВНЗ різних рівнів акредитації було зумовлено, перш за все, демографічним чинником.

Як видно з рис. 2, найменша наповнюваність вітчизняних ВНЗ I–IV р. а. (МСКО 5) спостерігалася у 1996/97 н. р. – в середньому 1477 студентів на один заклад, коли було зафіксовано найбільшу кількість ВНЗ по країні та одне з найменших значень загальної кількості студентів (див. також рис. 1). У 2013/14 н. р. в Україні середня наповнюваність ВНЗ становила 2556 студентів.

Варто зазначити, що середня наповнюваність ВНЗ I–II р. а. є доволі стабільною протягом всього досліджуваного періоду⁴, тобто мережа цих закладів своєчасно «реагувала» на скорочення своїх студентських та абітурієнтських контингентів. А от лінія тренду середньої наповнюваності ВНЗ III–IV р. а.⁵ (рис. 2) «повторює» лінію тренду загальної кількості студентів в Україні (рис. 1), однак мережа цих закладів (у т. ч. їх

⁴ Найбільша кількість студентів в середньому на один ВНЗ I–II р. а. (МСКО 5В) припадала у 1990/91 н. р. (1020 осіб), найменша – у 2013/14 н. р. (680 осіб).

⁵ Мінімальну кількість студентів в середньому на один ВНЗ III–IV р. а. (МСКО 5А) було зафіксовано у 1996/97 н. р. (3565 осіб), максимальну – у 2007/08 н. р. (6759 осіб).

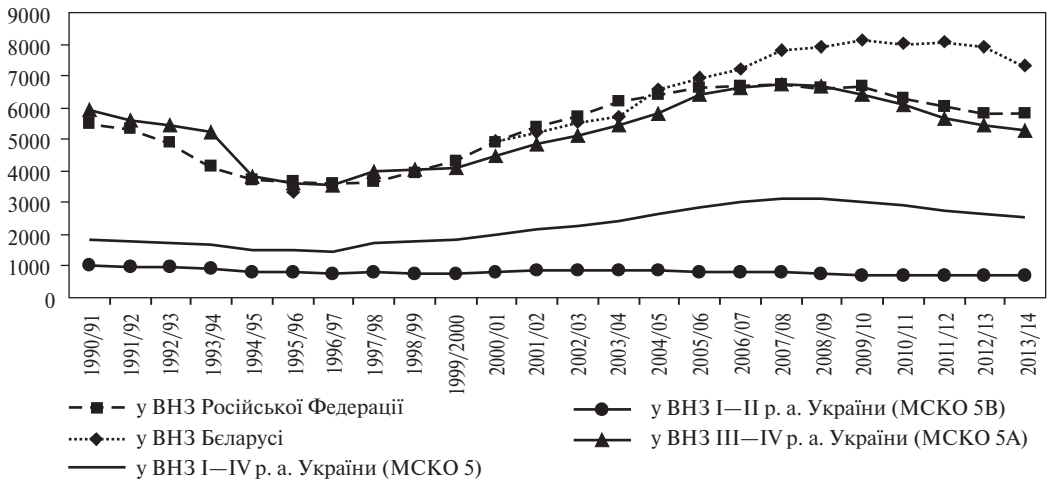

Рис. 2. Середня кількість студентів у закладах вищої освіти в Україні, Білорусі та Росії, осіб

Джерело: розраховано за даними [3, 5, 6].

відокремлених структурних підрозділів) ще донедавна тільки розширювалася. На наш погляд, це свідчить про інерційність управлінських рішень щодо коригування параметрів мережі вітчизняних закладів (насамперед протягом 1995–2002 рр.), а також висвітлює негативні наслідки комерціалізації вищої освіти, коли функціонування великої кількості закладів «підпорядковано» меті розширення та збереження сфери платних освітніх послуг.

Аналогічні тренди усередненого показника «кількість студентів на один заклад вищої освіти» спостерігаються і в Республіці Білорусь, і в Російській Федерації, особливо при порівнянні з вітчизняними ВНЗ, що надають послуги на рівні МСКО 5А (рис. 2). При цьому, наприклад, у РФ з 2002 р. відбувається скорочення чисельності населення віком 15–19 років (з 12,8 млн осіб до 7,2 млн у 2013 р.), а з 2008 р. – віком 20–24 роки (з 12,5 млн до 10,8 млн відповідно) [6], що дає підстави говорити про вплив демографічного чинника на цей параметр системи вищої освіти й у Росії.

У 1995/96 н. р. на один заклад вищої освіти у Росії в середньому припадало 3662 студенти, Україні – 3619⁶, Білорусі – 3345. Наразі ситуація змінилася: у вітчизняних закладах навчаються в середньому 5304 студенти, у російських – 5827, білоруських – 7320 (рис. 2).

Щодо європейських країн: за даними нещодавно створеного реєстру ETER (European Tertiary Education Register) [4], у 2012 р. в середньому по 29 країнах на один навчальний заклад рівня МСКО 5–7⁷ припадало 6694 студенти (рис. 3). Однак «потужність» європейських закладів дуже відрізняється, у т. ч. і поміж «країнами-сусідками» (наприклад, у Латвії вона в середньому становить 1881 студент, Естонії – 2143, Литві – 3914, Польщі – 6475). На європейському просторі найбільше виокремлюються шість країн, які, до речі, мають й абсолютно різну за масштабами мережу вищої освіти. Так, на Мальті функціонує єдиний заклад із загальною чисельністю студентів 10123 особи; в Італії середня кількість студентів на один заклад – 10233 особи (усього 176 закладів); Швеції – 10524 (39) відповідно, Нідерландах – 11721 (57), Великій Британії – 12586 (152), Іспанії – 20424 (77).

⁶ Дані по ВНЗ ІІІ–ІV р. а. (МСКО 5А).

⁷ За класифікацією МСКО версії 2011 р. рівні 5–7 відповідають рівню 5 МСКО версії 1997 р.

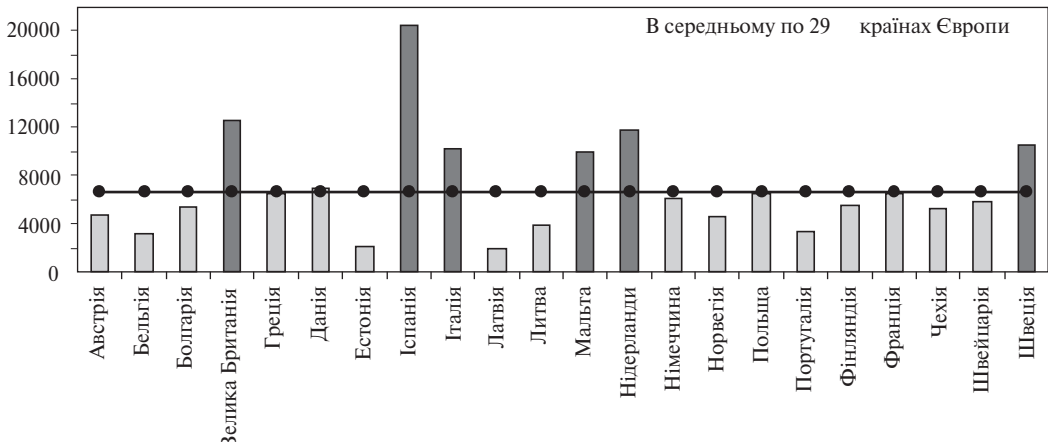

Рис. 3. Середня кількість студентів на один заклад вищої освіти* у деяких європейських країнах, 2012 р., осіб

* – по навчальних закладах, що надають освітні послуги на рівні МСКО 5–7 (версія 2011 р.).

Джерело: побудовано за даними [7, р. 3].

Повертаючись до аналізу змін параметрів вітчизняної системи вищої освіти, доцільно розглянути й динаміку кількості ВНЗ різних типів та рівнів акредитації за формами власності, а також чисельність студентів у них⁸.

У структурі закладів за їх типами зросла частка коледжів (з 22,7 до 30,5%; за рахунок збільшення кількості державних та комунальних закладів), університетів (з 21,2 до 24,7%; лише державної форми власності), академій (з 6,3 до 7,7%; за рахунок комунальних та приватних), однак скоротилася частка технікумів (з 20,8 до 12,1%; кількість закладів державної форми власності зменшилася у 2 рази, приватної – у 1,6 разу), інститутів (з 13,6 до 10,3%; зменшилася кількість закладів усіх форм власності) та училищ (з 15,3 до 14,6%; насамперед за рахунок державної форми власності – у 2,3 рази) (див. також табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл вітчизняних ВНЗ I–IV р. а. за типами та формами власності у 2007/08 та 2013/14 навчальних роках, од.

Форми власності	Державна		Комунальна		Приватна	
	2007/08	2013/14	2007/08	2013/14	2007/08	2013/14
Усього закладів, з них за типами:	479	415	223	221	202	167
Університети	144	150	6	6	42	42
Академії	46	46	2	5	9	11
Інститути	37	19	6	4	80	60
Коледжі	66	108	84	94	55	43
Училища	14	6	121	108	3	3
Технікуми	172	86	3	3	13	8
Консерваторії	–	–	1	1	–	–

Джерело: побудовано за даними [2].

⁸ При розрахунках за базовий було обрано 2007/08 н. р., оскільки саме цього року було зафіксовано максимальну кількість студентів в Україні.

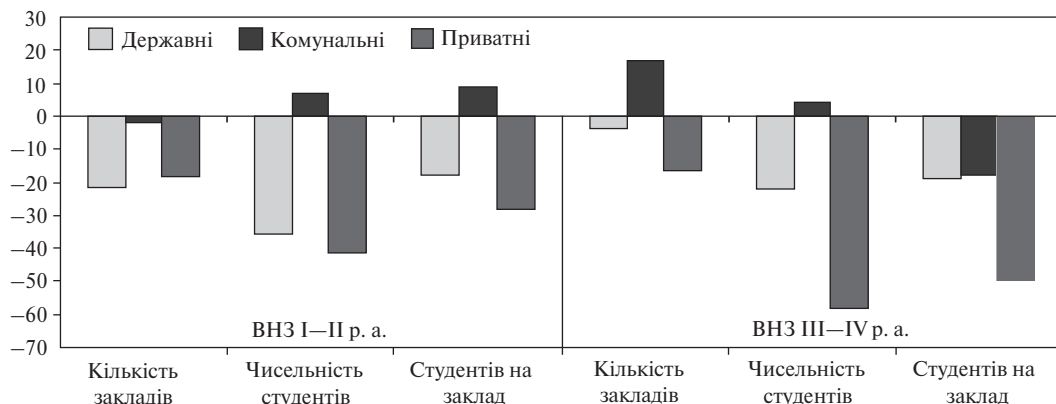

Рис. 4. Темпи скорочення (приросту)* по мережі вітчизняних ВНЗ різних форм власності та чисельності їхніх студентських контингентів, %

* – дані за 2013/14 н. р. у відсотках до 2007/08 н. р.

Джерело: побудовано за даними [3].

У відносному вимірі найістотнішого скорочення протягом останніх років зазнала мережа приватних ВНЗ, особливо щодо загальної чисельності студентів: по закладах I—II р. а. вона зменшилася на 41,5%; III—IV р. а. – на 58,1%; по державних закладах цей показник дещо менший (35,6% та 21,9% відповідно). А от у комунальні заклади вдалося залучити додаткову кількість студентів (рис. 4).

Середня кількість студентів в цілому⁹ по ВНЗ усіх форм власності та акредитації значно зменшилася (рис. 4). Найвищою залишається наповнюваність державних ВНЗ III—IV р. а. – в середньому 7117 студентів на заклад, тоді як по державних ВНЗ I—II р. а. вона становить лише 874 студенти, комунальних – відповідно 2520 та 586, приватних – 1649 та 463¹⁰.

У регіональному розрізі згорання мережі закладів ВНЗ I—II р. а. спостерігалось у більшості (21) регіонів, а кількість студентів скоротилася на 25,5% (зокрема по Закарпатській – на 53,0, Хмельницькій – 50,9, Запорізькій – 44,3)¹¹. Середня кількість студентів на заклад зменшилася майже по всіх регіонах¹²; регіональний розмах варіації цього показника наразі становить від 431 (Закарпатська) до 935 (Рівненська обл.).

Щодо мережі ВНЗ III—IV р. а., то зменшення чисельності студентів у них зафіксовано по всіх регіонах (середньоукраїнське значення – 27,3%). При цьому динаміка скорочення відчутно варіює як по регіонах¹³, так і у більшості випадків є відмінною від регіональної динаміки скорочення чисельності студентів у ВНЗ I—II р. а., що свідчить про значне міжрегіональне переміщення молоді для здобуття обраного освітньо-кваліфікаційного рівня та/або професії.

Кількість ВНЗ III—IV р. а. зменшилася на 28 од., однак за рахунок лише 14 регіонів; найбільше скорочення відбулося у Донецькій (на 7 од.) та Львівській (на 5 од.) областях (рис. 5). Наповнюваність ВНЗ III—IV р. а. майже по всіх регіонах істотно зменшилася, насамперед у Сумській області – на 3829 студентів (в середньому по Україні – на 1456); виняток становлять лише Івано-Франківщина та Львівщина, де за

⁹ За виключенням комунальних ВНЗ I—II р. а.

¹⁰ Розраховано за даними 2013/14 н. р.

¹¹ Лише на Тернопільщині збільшилася як кількість ВНЗ I—II р. а., так і чисельність студентів у них (на 15,9%).

¹² Найбільше – у Херсонській області (на 37,5%).

¹³ Від 47,2% (Кіровоградська) до 5,2% (Закарпатська обл.).

рахунок скорочення кількості закладів показник наповнюваності дещо покращився. Однак за значного скорочення студентського контингенту у 11 регіонах кількість закладів залишилася незмінною, а у Києві та Севастополі – ще й зросла. Наразі найменше значення показника «середня кількість студентів по ВНЗ III–IV р. а.» зафіксовано на Кіровоградщині (2347)¹⁴, найбільше – у Луганській (8290), Сумській (7501) та Запорізькій (7140) областях (середньоукраїнське значення – 5304)¹⁵.

Протягом 2007/08–2013/14 н. р. структура підготовки за освітньо-кваліфікаційними рівнями у вітчизняних ВНЗ не зазнала значних змін: зросла частка молодших спеціалістів (з 22,5 до 27,6%), зменшилися частки бакалаврів (з 59,4 до 52,2%) і спеціалістів (з 14,6 до 13,3%). На цьому фоні оптимістично виглядає збільшення як питомої ваги магістрів (з 3,5 до 6,8%), так і абсолютної чисельності студентів, які навчаються за магістерськими програмами (з 9,9 тис. до майже 14 тис. осіб)¹⁶.

За формами навчання структура студентського контингенту змістилася на користь денної форми (з 58 до 66%), причому таке збільшення відбулося по всіх ВНЗ¹⁷. Відповідно зменшилася частка студентів-заочників (з 42 до 34%), а на вечірній формі продовжують навчатися менше 1% молоді. Дослідження вікового складу студентів денної форми навчання не виявило суттєвих зрушень, а от серед заочників та вечірників спостерігається тенденція до збільшення частки молоді віком 30–34 та особливо 35 років і старше, насамперед серед студентів ВНЗ I–II р. а. Також зростає частка 20–22-річних серед студентів вечірньої та заочної форм навчання ВНЗ III–IV р. а.¹⁸

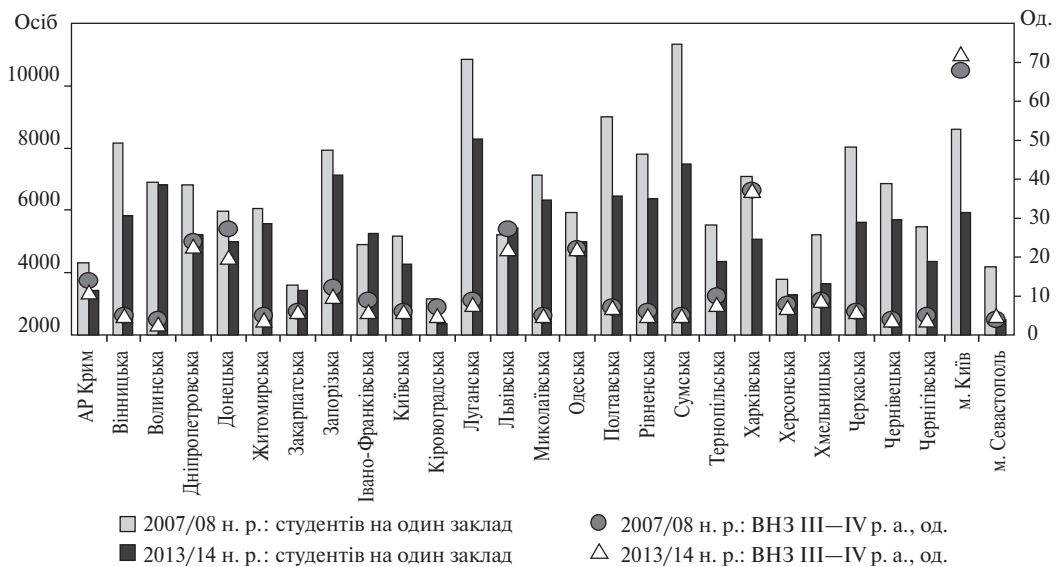

Рис. 5. Динаміка кількості ВНЗ III–IV р. а. та середньої чисельності студентів у них по регіонах України

Джерело: побудовано за даними [3].

¹⁴ Також тут найменша по Україні кількість студентів (11,7 тис.).

¹⁵ Його перевищення зафіксовано ще у таких регіонах: Вінницькій (5835 студентів), Волинській (6817), Житомирській (5589), Миколаївській (6308), Полтавській (6449), Рівненській (6376) та Черкаській (5612) областях, м. Київ (5911).

¹⁶ Розрахунки автора за даними [3].

¹⁷ По ВНЗ I–II р. а. – з 74 до 85%, ВНЗ III–IV р. а. – з 55 до 62%.

¹⁸ Розрахунки автора за даними [3].

Розподіл студентів за напрямками підготовки, на жаль, демонструє збереження невиправданої популярності (з точки зору реального працевлаштування молоді) різноманітних економічних та правових спеціальностей. У 2013/14 н. р. загальна структура підготовки у ВНЗ I–IV р. а. (МСКО 5) виглядає таким чином, %: «Соціальні науки, бізнес та право» – 32,7; «Інженерія» – 19,2; «Гуманітарні науки та мистецтво» – 9,5; «Охорона здоров'я» – 8,0; «Освіта» – 7,4; «Транспорт» – 5,2; «Природничі науки» – 4,3; «Будівництво та архітектура» – 3,5; «Сільське, лісове та рибне господарство та переробка їх продукції» – 2,7; «Сфера обслуговування» – 1,9; «Техніка та енергетика аграрного виробництва» – 1,9; «Геодезія та землеустрій» – 0,8; «Ветеринарія» – 0,7; «Безпека» – 0,6; «Специфічні категорії» – 0,6; «Соціальне забезпечення» – 0,5; «Державне управління» та «Військові науки» – по 0,2¹⁹.

В Україні спостерігається позитивна динаміка щодо кількості іноземних студентів та підвищення їх частки у загальній кількості студентів: 2000/01 н. р. – 12,9 тис. осіб (або 0,67% до загальної чисельності вітчизняних студентів); 2007/08 н. р. – 32,6 тис. (1,16% відповідно), 2012/13 н. р. – 49,0 тис. (2,26%); 2013/14 н. р. – 59,4 тис. (2,89%). У міжнародному зіставленні щодо конкурентоспроможності вітчизняна система вищої освіти «не пасе задніх», оскільки за загальною кількістю іноземних студентів, які здобувають освіту на рівні МСКО 5, Україна наближається до Австрії та Італії, а за часткою іноземців серед студентів випереджає, наприклад, Польщу (рис. 6), а також Сербію, Литву та Хорватію [8].

За останні сім років покращився фаховий склад науково-педагогічних працівників вітчизняних ВНЗ, %: частка кандидатів наук зросла з 43,7 до 51,5, докторів наук – з 8,6 до 10,6, доцентів – з 31,5 до 35,1, професорів – з 8,6 до 9,3. Також поступово збільшується відсоток штатних працівників (з 83,6 до 86,8) [3].

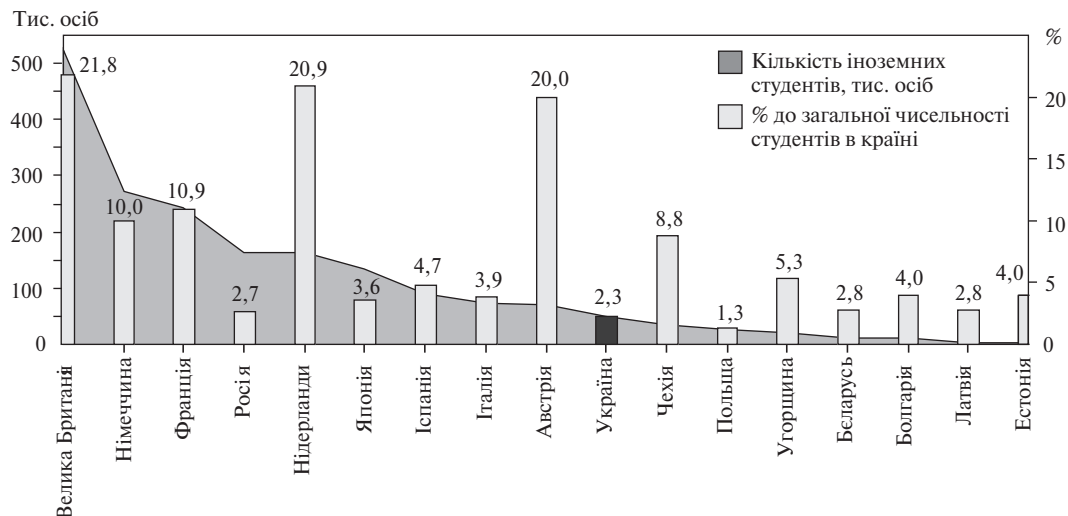

Рис. 6. Навчання іноземних студентів* у деяких країнах світу, 2012 р.

* – студенти, які здобувають освіту на рівні МСКО 5 (версії 1997 р.).

Джерело: побудовано за даними [2, 3, 5, 9].

¹⁹ Розрахунки автора за даними [3].

Таблиця 2. Середньомісячна заробітна плата в Україні за професійною групою «Викладачі», 2012 р.

Код	Професійна група	Нараховано за місяць, грн	З них, у %						Нараховано за оплачену годину), грн
			основна з/п	надбавки1)	доплати2)	премії та ви-нагороди	оплата за невідпрацьований час3)	матеріальна допомога	
23	Викладачі – усього, у т. ч.:	3212	56,4	1,8	0,0	6,5	14,0	4,0	30,77
231	Викладачі університетів та ВНЗ	4103	54,8	1,7	0,0	7,5	13,7	4,0	32,37
232	Викладачі середніх навчальних закладів	3114	56,3	1,7	0,0	5,7	14,7	4,0	27,78
233	Вчителі початкової школи та працівники дошкільних закладів (з дипломом про вищу освіту, що відповідає рівню спеціаліста)	2694	58,0	2,0	0,0	6,6	13,1	4,1	27,41
234	Вчителі спеціалізованих навчальних закладів	2805	57,1	0,6	0,8	7,3	14,7	4,3	31,28
235	Інші професіонали в галузі навчання	2881	59,6	2,0	0,1	8,5	11,0	3,7	24,45

Примітки: 1) надбавки за роботу в багатозмінному і безперервному режимі, у нічний час; 2) доплати за роботу у важких умовах праці та ін.; 3) оплата за період відпусток, навчання тощо, не враховуючи оплату тимчасової непрацездатності; 4) нараховано в середньому за оплачену годину штатному працівнику по виду економічної діяльності «Освіта».

Джерело: [10, с. 70, 144].

Щодо розміру середньомісячної заробітної плати викладачів ВНЗ в Україні, то він хоча і є найбільшим у відповідній професійній групі, однак не набагато перевищує розміри зарплат шкільних вчителів. До того ж, структура заробітних плат викладачів та вчителів майже ідентична (табл. 2). Співвідношення рівня середньомісячної зарплати штатних викладачів ВНЗ до середньої по Україні у 2012 р. становило 145,0%, у т. ч. у чоловіків – 154,9, жінок – 138,4% [10, с. 45].

Державне фінансування вищої освіти в Україні впродовж 2000–2013 рр. у фактичних цінах збільшилося з 2,3 млрд до 21,6 млрд грн²⁰. У відсотках до ВВП частка видатків Зведеного бюджету на вищу освіту зростає за цей період з 1,3 до 2,1%, а у 2009–2010 рр. досягала значення 2,3% ВВП. Найбільш сприятливим у фінансовому плані для вищої школи був 2002 р. (рис. 7). Проте з 2009 р., внаслідок дії демографічного чинника – скорочення чисельності студентського контингенту, кошти між різними рівнями освіти перерозподіляються не на «користь» вищої освіти. Так, її частка у структурі загальних видатків Зведеного бюджету скоротилася з 6,8 до 6,0%, у структурі видатків усієї освітньої галузі – з 31,4 до 28,4%. За даними Національних рахунків освіти України, з 3,56 до 2,99% (у відсотках до ВВП) зменшилася й частка загальних витрат державного та недержавного секторів на фінансування усього першого етапу вищої освіти (МСКО 5).

²⁰ Дані на 01.01.2013 р.

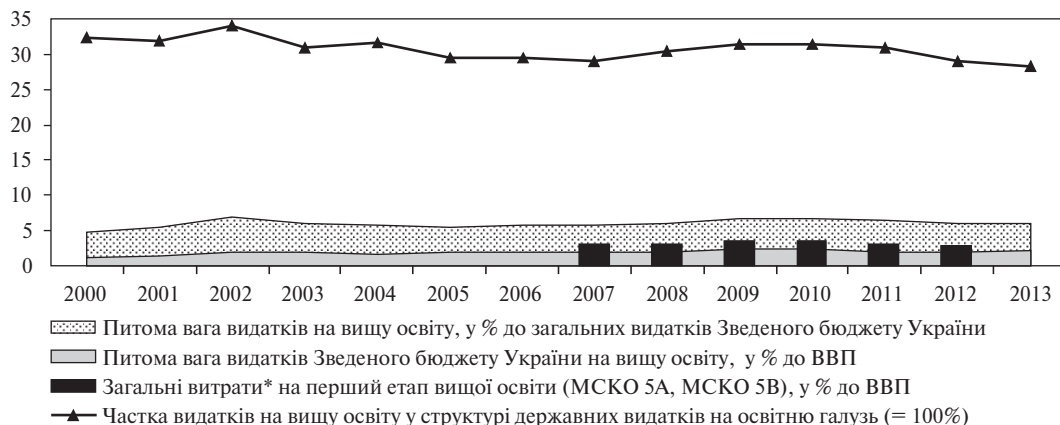

Рис. 7. Фінансування вищої освіти в Україні*, %

* – державні та приватні витрати разом з урахуванням офіційних та неофіційних прямих платежів населення; дані за 2000–2006 рр. та 2013 р. відсутні.

Джерело: побудовано за даними [3].

Однак навчальні заклади, що надають освіту на рівні МСКО 5, залишаються не тільки найбільшими споживачами фінансових ресурсів серед інших провайдерів освіти (2007 р. – 41,6% загальних витрат на освіту, 2012 р. – 38,0%), а й нарощують темпи фінансування за рахунок коштів населення (у структурі сукупних витрат домогосподарств на всі рівні освіти частка витрат на вищу освіту зростає з 71,9 до 74,9%).

Як видно з рис. 8, для підготовки фахівців у ВНЗ залучають як бюджетні (69,9%), так і позабюджетні кошти (30,1%). Проте структура джерел фінансування ВНЗ різних рівнів акредитації має значні відмінності, насамперед щодо участі центрального уряду (51,3% по ВНЗ I–II р. а. та 66,2% по ВНЗ III–IV р. а.), місцевих бюджетів (26,3 та 1,7 відповідно) і домогосподарств (21,6 та 31,0%). Участь приватних фірм та корпорацій у підготовці фахівців як на рівні МСКО 5В, так і на рівні МСКО 5А є мізерною (0,8% та 1,1%).

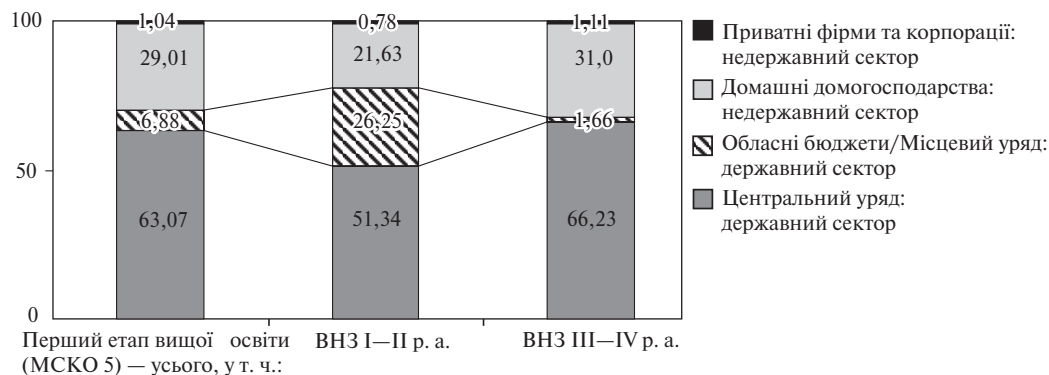

Рис. 8. Розподіл витрат на перший етап вищої освіти (МСКО 5) в Україні за основними джерелами фінансування, 2012 р., %

Джерело: побудовано за даними [3].

Аналіз Національних рахунків освіти показав, що роль держави у фінансуванні ВНЗ усіх рівнів акредитації щороку зростає (з 57,9% у 2007 р. до 69,9% у 2012 р.); усе більша частина коштів перерозподіляється безпосередньо через Міністерство освіти і науки України (36,4 та 46,5% відповідно)²¹. Тому знизилася питома вага витрат на вищу освіту з недержавного сектора (з 42,1 до 30,1%, зокрема по домогосподарствах – з 40,6 до 29,0%)²².

Висновки. За роки незалежності України основні параметри системи вищої освіти постійно змінювалися, а найбільш «розбалансованою» виявилася регіональна мережа закладів, що підтверджує аналіз динаміки середньої кількості студентів на один заклад. Розподіл студентів за напрямками підготовки демонструє збереження невинуватеної популярності у молодіжному середовищі різноманітних економічних та правових спеціальностей (з точки зору реального працевлаштування), при цьому роль держави у фінансуванні вищої освіти щороку зростає.

Результати проведеного дослідження дають змогу зробити висновок про необхідність оптимізації мережі ВНЗ з огляду на демографічні та соціально-економічні чинники. Підстав для помітного зростання студентського контингенту у найближчі роки немає, тому найбільш дієвими рішеннями щодо збільшення охоплення населення вищою освітою є покращення довшівської підготовки молоді, посилення профорієнтаційної роботи з нею, створення «привабливих» освітніх програм для дорослого населення, а також, як найбільш перспективний напрям – розширення обсягів підготовки іноземних студентів.

Аналіз фінансових потоків до постачальників освітніх послуг на рівні МСКО 5 доводить намагання держави зберегти інфраструктурний та кадровий потенціал вищої освіти, поліпшити її доступність для молоді. Але дослідження напрямів підготовки за освітньо-кваліфікаційними рівнями та галузями знань у ВНЗ демонструють інерційність ринку освітніх послуг в Україні, недостатню зорієнтованість структури і змісту професійної освіти на потреби економіки, подекуди «ігнорування» навчальними закладами проблем працевлаштування своїх випускників та забезпечення їх продуктивної зайнятості.

У зв'язку з цим актуальною вбачається модернізація моделі вироблення освітньої політики в Україні. Така модель має: розглядати систему вищої освіти як цілісний об'єкт, своєчасно відслідковуючи основні трансформаційні зрушення не тільки на національному, а й регіональному рівнях; збалансувати масштаби та результати її діяльності з обсягами фінансування, потребами національного та регіональних ринків праці (через удосконалення механізму держзамовлення), необхідністю підвищення соціального статусу викладачів вищої школи; створити міцну «платформу» для розробки обґрунтованих державно-управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховна Рада України: офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. База даних Євростату Європейської Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://err.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/data/database>
3. Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²¹ Зокрема по ВНЗ I–II р. а. – 29,1 та 38,6%; ВНЗ III–IV р. а. – 38,1 та 48,6%.

²² Розрахунки автора за даними [3].

4. Q&A: European Tertiary Education Register. European Commission – MEMO/14/447 02/07/2014 Brussels, 2 July 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-447_en.htm
5. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/naselenie/obrazovanie/godovye-dannye_5/osnovnye-pokazateli-obrazovaniya/
6. Федеральная служба государственной статистики Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/
7. Bonaccorsi, A., Daraio, C., Lepori, B. (2014). ETER: highlights. European Tertiary Education Register [Contract No. EAC-2013-038] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.eu/rapid/press-release/>
8. База даних щодо іноземних студентів Євростату Європейської Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
9. Российский статистический ежегодник. 2013: Стат. сб. / Росстат. – М., 2013. – С. 213, 223.
10. Заробітна плата за професійними групами у 2012 р. (за матеріалами вибіркового обстеження): Стат. збірник / Державна служба статистики України – К., 2013. – 167 с.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
2. Eurostat's database of European Commission. Retrieved from <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/data/database> [in English].
3. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in English].
4. Q&A: European Tertiary Education Register. European Commission (2014). MEMO/14/447 02/07/2014 Brussels, 2 July 2014. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-447_en.htm [in English].
5. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. Retrieved from http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/naselenie/obrazovanie/godovye-dannye_5/osnovnye-pokazateli-obrazovaniya/ [in English].
6. Federal State Statistics Service of Russian Federation. Retrieved from http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/ [in English].
7. Bonaccorsi, A., Daraio, C., Lepori, B. (2014). ETER: highlights. European Tertiary Education Register. Contract No. EAC-2013-038. Retrieved from <http://europa.eu/rapid/press-release/> [in English].
8. Eurostat's database for foreign students of European Commission. Retrieved from <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> [in English].
9. *Rossiiskij statisticheskij ezhegodnik [Russian statistical annual]*. (2013). Stat.sb. Moskva: Rosstat [in Russian].
10. *Zarobitna plata za profesijnymy hrupamy u 2012 r. [The salary by professional groups in 2012]* (2013). Stat. zbirnyk. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 15.08.2014